

Олександр БАРАН

СПАДЩИНА КНЯЖОГО ХОЛМА: ПАМ'ЯТКИ І ЛІТОПИСНА ТРАДИЦІЯ

Від 40-х років XIII століття невеличке забузе́к місто Холм стало столицею держави князя Данила Романовича. Це мало надзвичайно важливі наслідки для розвитку поселення. 40–60-ті роки були часом найбільшого піднесення міста, яке ні перед тим, ані після того не підіймалося до рівня столиці великого політичного утворення¹. Цей період позначений широкою будівничою діяльністю князя, завдяки якій Холм перетворився на розвинutий міський осередок.

Зусилля Данила Романовича, спрямовані на розбудову своєї столиці, викликають спеціальний інтерес. Увагу дослідників насамперед привертають оповіді Галицько-Волинського літопису за 1259 і 1260 роки, де йдеться про заснування міста та його розбудову, а також подається унікальний для руської літописної традиції опис зведених тоді архітектурних споруд. Останніми роками зазначились нові тенденції у вивченні тлумаченні цих літописних відомостей.

Як узагальнення поглядів і підходів вітчизняної історіографії на історію міста Холма княжих часів можна розглядати праці Миколи Котляра, присвячені історії Західної Русі XIII століття та джерелам вивчення її. У них він чимало місця приділив проблемі заснування Холма, його розбудові, зробив спробу вписати появу міста в контекст тогочасних політичних процесів у Східній Європі².

У річищі традиційної історіографії підійшла до вивчення ранньої історії міста краківська дослідниця Малгожата Сморонг-Ружицька. Вивчаючи історію східноєвропейського регіону, вона звернула увагу на сюжети Галицько-Волинського літопису з описом холмської архітектури XIII століття. Дослідниця подала докладний фактографічний опис

пам'яток за текстом писемного джерела. До свого аналізу літописних даних про холмську архітектуру М. Сморонг-Ружицька залучила також результати археологічних досліджень, проведених в історичній частині міста в XX столітті³.

Літописну оповідь про княжий Холм дослідив історик мистецтва з Калуги Василь Пуцко. Він так само здійснив фактографічний опис холмських архітектурних споруд княжої доби, але при цьому зосередив увагу на мистецьких пов'язаннях холмської архітектури з архітектурою інших земель середньовічної Русі⁴.

Мистецтво Галицько-Волинських земель княжого періоду, зокрема й Данилового Холма, належить до кола наукових зацікавлень львівського історика мистецтва Володимира Александровича. В одній зі спеціально присвячених холмському мистецтву XIII століття статей він проаналізував проблеми, які виникають в істориків під час розгляду літописних оповідей, що зумовлює не завжди коректні й вірогідні тлумаченням тексту джерела. Цей автор окреслив перспективні підходи до вивчення історії міста княжих часів – вони, на його думку, мають ґрунтуватися на дослідженні мистецького середовища, що складалося навколо Данила Романовича від часу його самостійного правління у Володимирі. Як уважає дослідник, це дасть змогу виразніше побачити в джерелі тягливість холмської мистецької традиції⁵.

Виклад нашої теми пов'язаний з кількома основними питаннями: коли саме і чому Холм став столицею держави Данила Романовича? як виглядав столичний комплекс княжого міста? які споруди звів у ньому князь?

Середньовічний Холм складався з двох частин: Гори Холмської (вона

своєю чергою поділялася на Високу Гірку, Гору Катедральну й низький град^{*}) і розміщеного далі на захід від дитинця ремісничого посаду. Як свідчать результати археологічних досліджень, на місці цього ремісничого посаду ще з XI століття існувало окреме, добре розвинене поселення. У XIII столітті, за Данила Романовича, на Холмській Горі збудовано дитинець і розширено посад⁶.

До монгольської навали 1241 року Холм підійшов, маючи близько 20 років історії. За цей час він пройшов два етапи розвитку: перший (1220-ті рр.), позначений зведенням початкових укріплень на холмському узвищі – „градца малого”; другий (1237–1240 рр.), коли споруджено „градъ ины”⁷.

Літопис засвідчив перебування 1238 року в місті Данила Романовича, звідси він вирушив на захоплення Галича: „приде вѣсть Данилоу. во Хольмѣ боудоущю емоу. яко Ростиславъ сошель есть на Литвоу [...] изииде Даниль со воии. со Хольма. и бывшю емоу. третии дѣй оу Галичи”⁸. Втім до монгольської навали столицею його держави залишався Володимир, а сам Холм належав до удільного Угровецького княжіння⁹.

У 1240 році монгольські завойовники вторглися в землі Південної Русі. 6 грудня вони здобули Київ, у січні–лютому пронеслися Галицько-Волинськими землями, зруйнувавши головні міста, серед них – Галич і Володимир¹⁰. Як з сумом описує літописець наслідки монгольських руйнувань у Володимирі, „не бѣ бо на Володимѣрѣ не осталь живыи. цркви стой Бѣ исполнена троупья. иныя цркви наполнены быша. троупья и телесъ мртвы(х)”¹¹. Тоді ж, за результатами археологічних досліджень, зруйновано й Угровеськ¹². Проте збудований на вершині пагорба Холм не потерпів. Згідно з літописом, „Холмъ. фдержалъ бо бѣаше Бѣ. ω(т) безбожны(х) Татарь”¹³, хоча його й не оминула монгольська орда. Про це йдеться в іншому місці літописного тексту: „и созда гра(д) иныи (близько 1237 р. – О.Б.). егоже Татарове не возмогоша прияти. егда Батыи всю

землю Роускою поима. тогда и цр(к)въ стой Троицѣ зажъжена бы(с). и пакы со-здана бы(с)”¹⁴. Завойовники спалили ремісничий посад і розміщену в ньому (наскільки можна судити з джерела) церкву Св. Трійці (її одразу ж по тому відбудовано). Саме тоді Данило Романович вирішив перенести столицею своєї держави до новозбудованого Холма: „видивъ же се кїзь Данило яко Ббу по-спѣвающу мѣстоу томоу нача призыва-ти. приходаѣ Нѣмцѣ и Роусь. иноязыч-ники. и Ляхы идяхоу дѣй и во дѣй и оуноты. и мастеръ всяции бѣжахоу ис Татарь. сѣдѣлници и лоучници. и тоул-ници. и коузницѣ. желѣзоу и мѣди и сре-бrou. и бѣ жизнъ. и наполниша дворы. фок(с)ть кра(д) поле села”¹⁵. Очевидно, до того ж часу належать і самовільні дії угровецького єпископа, який намагався посісти київський митрополичий стіл, і перенесення єпископської катедри з Угровеська до Холма¹⁶: „Бжиею же волею избранъ бы(с). и поставленъ бы(с) (на єпископську катедру в Холмі. – О.Б.). Иванъ пискоупъ. княземъ Даниломъ ω(т) клироса. великое цркви стой Бѣ. Володимерськои. бѣ бо прежде того пискоупъ. Асафъ. Воугровьскіи. иже скочи на столь митрофоричъ. и за то свѣрженъ бы(с) стола свого и переведена бы(с) пискоупъ во Холмъ”¹⁷.

Отже, із завершенням монгольської навали на Русь розпочався новий – третій – етап розбудови Холма. Він тривав до 1256 року, коли місто знищила страшна пожежа, після якої Данило Романович відбудував його. Цей, уже четвертий за ліком, етап тривав, наскільки можна гадати, до смерті князя 1264 року й завершив яскраву сторінку історії міста Данилового періоду. Що ж збудував князь у своєму місті, що з тих споруд збереглося до нашого часу?

Як зазначалося, ще до монгольської навали існувала в ремісничому посаді церква Св. Трійці, її відбудовано після знищення завойовниками.

Іншою спорудою, яку звів князь, була церква Св. Івана Золотоустого. Князь дав обітницю збудувати її ще в 1220-х роках,

коли закладав перші укріплення на холмському узвишші: „и возлюбивъ мѣсто то. и помысли да сожижеть на немъ градець малъ. обѣщася Ббу и стмоу Иваноу. Златоустоу. да створить во имя его. црквь и створи градъць малъ”¹⁸. Проте виконано цю обітницю, очевидно, тільки в 1240-х роках – як видно з тексту літопису, де стверджується, що споруджено її вже після монгольської навали: „сода же црквь стго Ивана красноу и лѣпоу”¹⁹. Із залишеного літописцем опису храму випливає висновок, що це справді була церква столичного періоду історії міста. Де саме вона стояла – з певністю сказати важко. Припускаємо, що її було збудовано в межах княжого дитинця на Високій Гірці. Як виглядає з літописного опису повернення Данила Романовича з Чеського походу (під 1254 (1253) р.)²⁰, церква Св. Івана Золотоустого була замковим храмом²¹. Додаткові аргументи на користь такого припущення дає зіставлення літописних даних і результатів археологічних досліджень. Так, літопис подає, що „вноутрнии же еи. помость бѣ слить ф(т) мѣди. и ф(т) слова ч(с)та яко блещатися яко зерталоу”²². Тим часом під час розкопів Павла Покришкіна 1910–1912 років у Холмі на княжому дитинці було виявлено підмурки однієї церкви, при цьому знайдено великий шматок стопу міді й олова. За повідомленням археолога, жителі Холма на цьому ж таки місці трохи раніше знайшли 25 пудів стопленої міді. Мабуть, це рештки описаного в літопису помосту з міді й олова. Можна погодитись з Павлом Раппопортом, що рештки знайдених на Високій Гірці фундаментів є залишками літописної церкви Св. Івана Золотоустого²³.

Наступна церква, про яку згадує літопис, – Св. Кузьми і Дем'яна. Судячи з хронології оповіді, її також збудовано після монгольської навали, коли Данило Романович черговий раз „видивъ же [...] яко Ббу поспѣвающо мѣстоу томоу”²⁴ і розпочав третій етап розбудови міста, закликаючи сюди ремісників, зводячи нові фортифікаційні споруди тощо. Тоді ж він і „сода црквь стыма безмѣздникома”²⁵.

**Церква Різдва
Богородиці
в Холмі.
Світлина
XIX ст.**

Трохи осторонь стоїть оповідь про спорудження церкви Богородиці в Холмі: „Въ лѣ(т) [1260]. Созда же церквь привеликоу. во градѣ Холмѣ. во имя престыя приносдывяя Мрія. величествомъ. красотою. не мене соущихъ древни(х)”²⁶. З розміщення цієї оповіді в літопису могло б здатися, що храм споруджено вже після пожежі в Холмі, спричиненої навалою Куремси²⁷. Проте його все ж таки треба визнати однією з найдавніших холмських церков, зведенюю на третьому етапі розбудови княжого міста. На це вказує літописний запис під 1254 (1253) роком²⁸. Тоді Данило Романович, повертаючись з Чеського походу, „проиде землю. Судомирьскоую. и приде во гра(д) Холмъ. съ ч(с)тью и со славою в домъ. Преч(с)тоѣ. падъ поклонися. и прослави Бб. о бывше(м) не бѣ бо никакорыи князь. Роускии воеваль землъ. Чѣшское. и видѣвся со бра(т)мъ своимъ. и бы(с) в радости велицъ. и прибышае в домоу стго Ивана. во городѣ Холмѣ с веселиемъ. славя Бб и преч(с)-тоую его мтъ. и стго Ивана Златоуста”²⁹.

Таким чином, літописна оповідь у подіях, що стосуються 1253 року, одночасно фіксує церкви Богородиці й Св. Івана Золотоустого. Цей рік є датою *ante quem* для церкви Богородиці. Очевидно, церква Богородиці містилася не в княжому дитинці, як храм Св. Івана Золотоустого,

**Панорама
міста Холма.
Гравюра
XVIII ст.**

а поряд з Високою Гіркою – на Горі Катедральній.

Отже, можна запропонувати таку хронологію появи відомих з літопису культових споруд Холма XIII століття. Першою з'явилася церква Св. Трійці, ще до монгольської навали, під час якої вона була спалена й згодом відбудована. Протягом 1241–1253 років Данило Романович спорудив храми Св. Івана Золотоустого та Пресвятої Богородиці. Тоді ж, у третій період розбудови міста, спорудили й церкву Св. Кузьми і Дем'яна.

Жоден із відзначених у Галицько-Волинському літопису храмів до нашого часу не зберігся. Щобільше, пам'ять про них втрачено вже в XVII столітті. Як розповідає тогочасний холмський греко-католицький єпископ Яків Суша, місцевим жителям були відомі дві церкви – Богородиці й Св. Василія Великого. Перша ще існувала, однак порівняно з княжими часами була значно перебудована в 1640-х роках³⁰, від другої тоді лишалися тільки підмурки на Високій Гірці. Обидві церкви, згідно з народними переказами, збудував київський князь Володимир Святославич, коли поширював християнство на руських землях³¹. Можна цілком погодитися з думкою польського дослідника Петра Красного, що церква Св. Василія Велико-

го Я. Суші й церква Св. Івана Золотоустого Галицько-Волинського літопису – та сама споруда в межах княжого дитинця³².

Однією з найяскравіших холмських пам'яток є відома в історичних документах від 1620-х років чудотворна ікона Холмської Богородиці. Останні реставраційні й мистецтвознавчі дослідження показали, що це унікальна пам'ятка візантійського малярства XI століття винятково високої якості мистецького виконання³³. Як припускає В. Александрович, її появу на холмському ґрунті треба пов'язувати з діяльністю Данила Романовича³⁴. Такої ж думки дотримуються луцькі реставратори Анатолій Кvasюк та Олена Романюк³⁵, а також львівський історик Леонтій Войтович, який уважає, що Холмська ікона Богородиці могла бути родинним образом роду Даниловичів³⁶. Справді, Галицько-Волинський літопис засвідчує старання князя прикрашати реліквіями споруджувані в місті храми, зокрема й церкву Св. Івана Золотоустого: „оукраси же иконы еже принесе ис Киева. каменьемъ драгымъ. и бисеромъ златымъ. и Сѣса. пр(с)тое Бѣ иже ему сестра Федора. иконы же прине. изо Оурочего. Оустрѣтенье. ѿ(т) ѿща его. дивоу подобны. яже погорѣша во цркви стго Ивана. ѿдинъ Михаиль

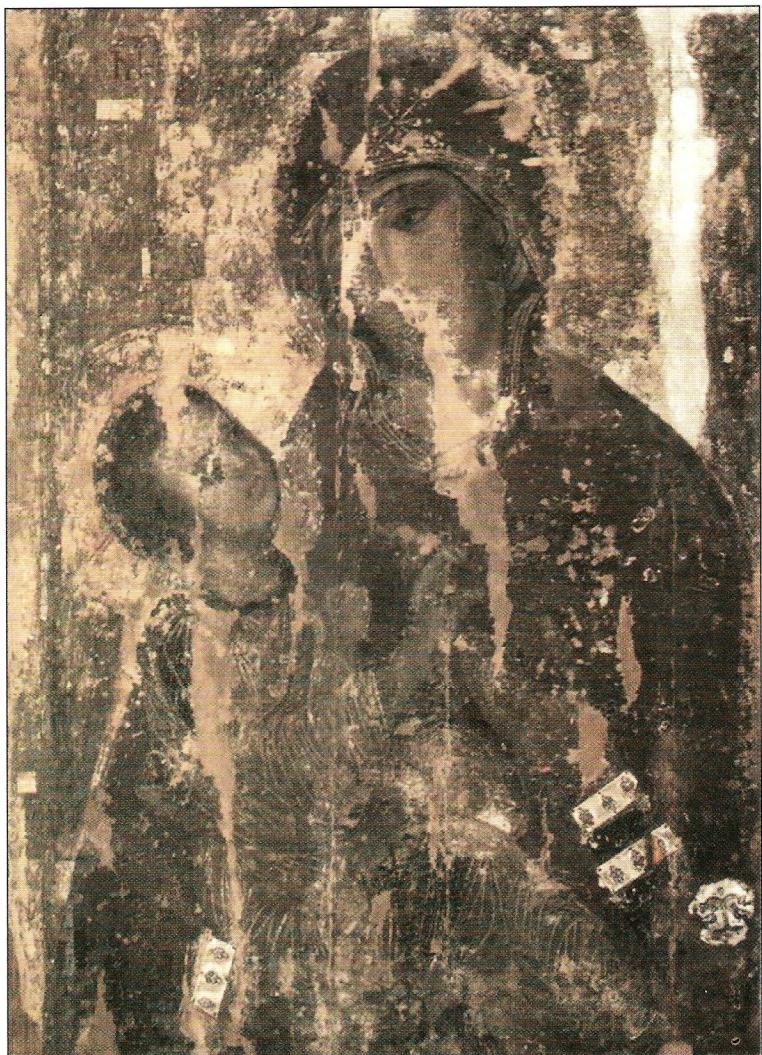
фостася. чудны(х) тѣхъ. иконъ”³⁷. Літописні свідчення про діяльність Данила Романовича у своєму місті дають достатньо підстав погодитись з думкою про можливість появи ікони Богородиці в Холмі саме за його правління³⁸.

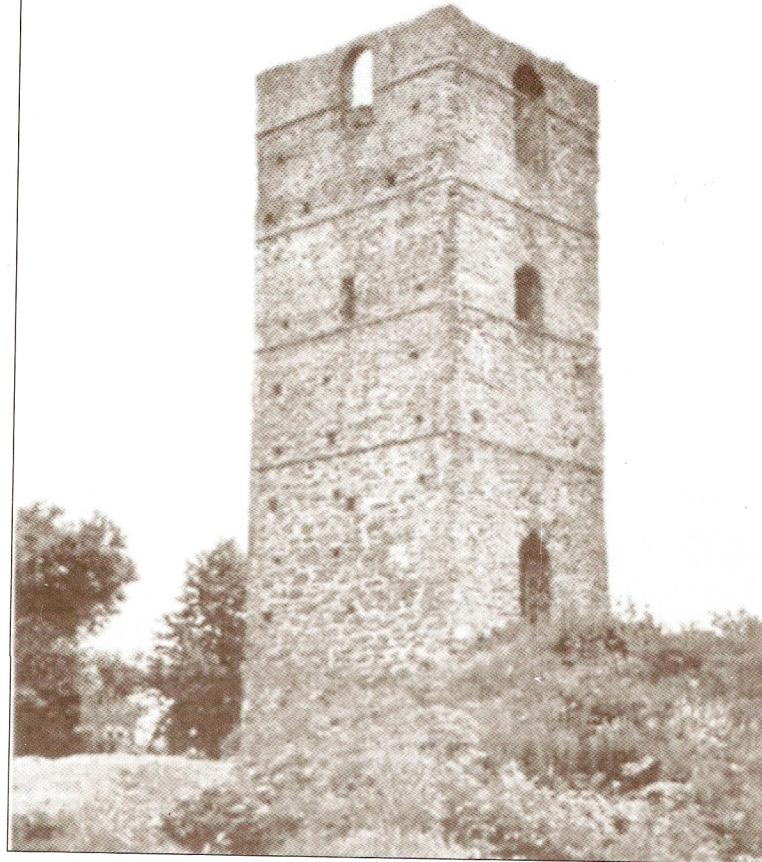
Архітектурні споруди княжої резиденції в Холмі не обмежувались церквами. За літописом, у місті звели напівмуровану-напівдерев’яну вежу: „вежа же средѣ города высока. якоже бити с нея ѿкр(с)ть града по(д)сдана каменеемъ въ высотоу. єї. лакотъ. создана же сама. де[ре]вомъ тесанымъ. и оубѣлена яко сыръ. святящися на всеи стороны”³⁹.

Ця вежа і згаданий разом з нею в тексті літопису „століть” викликали несподівану дискусію у вітчизняній історіографії, пов’язану з тлумаченням окремих літописних характеристик цих пам’яток. Уже саме призначення вежі дістало неоднозначні тлумачення. Йдеться про вираз „якоже бити с нея ѿкр(с)ть града”. Леонід Махновець переклав його як: „щоб бити з неї довкола города”⁴⁰. Це мало б означати, що вежа в основному призначалася для обстрілювання ворожих військ під час облоги. Однак М. Котляр запропонував інше тлумачення: „щоб з неї можна було бачити околиці міста”⁴¹. Тут акцент зміщено – основним призначенням вежі визнається спостереження з неї за тим, що діється навколо міста. Проте наскільки виправдане таке трактування? Адже ключовим для розуміння фрази виступає слово „бити”, яке тлумачиться або як „бити” (обстрілювати), або як „бачити”. Ізмаїл Срезневський подає таке тлумачення „бити, percutere...; бить челом”⁴². Далеко більше значень цього слова наводить „Словарь русского языка XI–XVII вв.”: бити – це „1) ударять, колотить; 2) избивать, наносить побои; 3) убивать, уничтожать; 4) разбивать, раздроблять; 5) вбивать, забивать; 6) ударами производить звук; 7) ударами, боем давать сигнал, извещать о чем-л.; 8) стрелять из орудий; 9) биться, сражаться; 10) стремительно вытекать; 11) изготавлять что-л., сбивая, ударяя”⁴³. Тож на матеріалі давньої руської літератури не фіксується використан-

ня слова „бити” в значенні „бачити”, натомість підтверджується перше прочитання – „бити, обстрілювати”. Можливо, М. Котляр трактує „бити” як сучасне українське „бачити”, тоді виходило б, що руський книжник пропустив дві літери у слові („а” і „ч”). До такої версії можна було б поставитись серйозно, якби в руській літературі справді існувало слово „бачити”. Однак уже згаданий „Словарь русского языка XI–XVII вв.” не подає його, натомість там фігурує „видѣти” в цьому значенні: „ВИДѢТИ. 1) видеть, воспринимать (воспринять) зрением; 2) наблюдать что-л., воспринимая зрительно и на слух; 3) чувствовать, испытывать; 4) предвидеть, предчувствовать; 5) понимать, осознавать”⁴⁴. Як зауважує Едвард

Холмська
ікона
Богородиці.
XI ст.

**Вежа
в с. Стовп
 поблизу
Холма.
Сучасна
світлина**

Кінан, укладачі словника свідомо, тенденційно уникали включати до нього слова, подібні до сучасних українських⁴⁵. Втім тексти тієї доби, зокрема Галицько-Волинського літопису, не дають підстав убачати в цьому разі тенденційність – у згаданій пам'ятці вживане виключно „видѣти”.

Водночас треба зазначити, що впорядники „Словника староукраїнської мови XIV–XVст.” усе ж наводять „бачити”, виявивши його в тексті документа, складеного у Львові 1436 року. Згідно з їхнім тлумаченням, це слово тоді означало „пильнувати,уважати” й потрапило в староукраїнську мову зі старопольської (*baczyć*)⁴⁶. З огляду на характер використання слова „бачити” в цитованому словникарями документі, а також на його пізнє походження (XV ст.) не можна вважати, що воно було в староукраїнській мові вже в XIII столітті⁴⁷. Водночас цей самий словник засвідчує вживання й у староукраїнській мові слова „видѣти”, одне із значень якого відповідає сучасно-

му українському „бачити”: „бачити, відчувати, зазнавати, ставитися”⁴⁸.

На те, що в протографі Іпатіївського списку літопису було саме слово „бити”, вказують і різночитання за Острозьким та Четвертинським списками. Тут воно фігурує у формі „быти”. Зважаючи, що своїм походженням ці списки „українські” – Острозький (др. пол. XVI ст.) пов’язаний з острозьким княжим середовищем (О. Пріцак) або Києво-Печерським монастирем (Б. Клосс)⁴⁹, Четвертинський (1621 р.) виготовлений для князя Стефана Четвертинського⁵⁰, подібність звучання слів „быти” й сучасного українського „бити” свідчить, що переписувачі сприйняли літописне „бити” протографа як „бити, обстрілювати”. Відтак прочитання М. Котляра не дістає підтвердження в джерельному матеріалі. Отже, основна функція вежі, за літописом, полягала у використанні її для обстрілу ворога під час облоги.

На рік раніше від праці М. Котляра побачила світ невелика стаття В. Пуцка, присвячена літописному оповіданню про Холм. У ній він запропонував подібне прочитання тексту: „Вежа же среде города высока, якоже быти (видима. – В.П.) с нея окресть града”⁵¹. Український переклад таким чином скоригованого тексту справді відповідає прочитанню М. Котляра. Однак така корекція є нічим не мотивованою і руйнує граматичну конструкцію джерела. Вставлене слово „видима” вимагає прочитання „бити” як „бути” (з чим ще можна погодитись у принципі, але не в цьому конкретному випадкові) і прислівника „окресть” як іменника називного відмінка множини зі значенням „околиці”, що суперечить літописному текстові. Прочитання „околиці” було б можливим, якби в оригіналі читалося „окрестьнаа”, чого там немає. Жодних додаткових аргументів на користь свого прочитання дослідник не подав. Тому корекція В. Пуцка їй пов’язане з нею тлумачення М. Котляра безпідставні.

Поряд з вежею в літописній оповіді про розбудову Холма згадується ще один „століть”: „стоить же століть поприща.

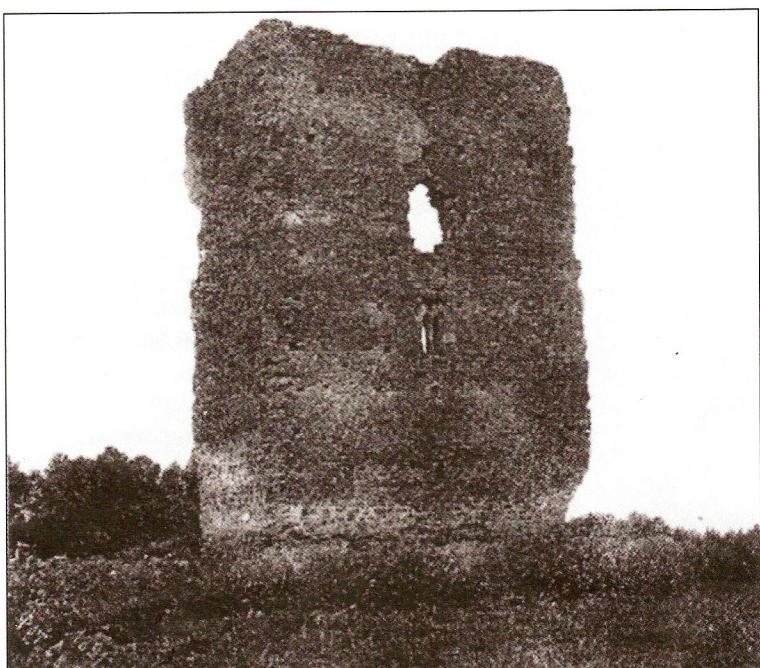
ω(т) горо(ð) камень. а на нъмъ ѿрель камень. изваянь. высота же камени. десяти лакотъ с головами. же. и с подножьками. ві. лакотъ⁵². Л. Махновець переклав це місце так: „За поприще од города [Холма] стойть також башта кам'яна, і на ній – орел кам'яний вирізблений; висота ж каменя – десять ліктів, а з верхівками і з підніжжками – дванадцять ліктів”⁵³. Таким чином, дослідник потрактував „столпъ” як вежу – фортифікаційну споруду. Розвиває таке тлумачення твердження М. Котляра, що „на підступах до Холма були зведені добре укріпліні замки, висока башта одного з них описана літописцем”⁵⁴, воно виразно апелює до цитованого літописного уривку, причому в наведеному прочитанні Л. Махновця. У своїй праці, виданій на 10 років раніше, М. Котляр виклав цю тезу ширше: „на підступах к Холму були зведені також хороши укріплені замки, один из которых описан галицким літописцем”, далі наведено цитату з літопису, після якої автор зазначив: „остатки описанной башни холмского сторожевого укрепления сохранились до наших дней”⁵⁵. У такий спосіб загадкова побіжна загадка про „столпъ поприща. ω(т) горо(ð)” набула конкретного вигляду. Ймовірно, М. Котляр тут знову ж таки використав думку Л. Махновця, за тією ж схемою, що й у розглянутій інтерпретації призначення холмської вежі у В. Пущка. Л. Махновець у публікації Галицько-Болинського літопису 1982 року в підрядковому коментарі до слів „за поприще од города [Холма] стойть башта кам'яна” твердив: „Башта ця частково збереглася донині”⁵⁶ (прикметно, що у виданні 1989 р. цього коментарю вже немає). Мова йде про руїни вежі в колишньому селі Білявині (тепер район міста Холма). Сама вежа до наших днів не збереглася – її рештки зруйновано в 1944 році⁵⁷.

М. Котляр не перший, хто поєднав літописну звістку й матеріальну пам'ятку в Білявині. Ще 1885 року Дмитро Іловайський писав: „В некотором расстоянии от города Даниил воздвиг каменный „столпъ” или четырехгранную башню, на верху которой стоял высеченный из камня двугла-

вый орел, изображавший знамя или герб державы [...] Кроме этой башни, до нашего времени сохранились остатки другой подобной, стоявшей также вне города. Надобно полагать, что они защищали подступы к городу и входили в систему обычных в те времена внегородских валов и укреплений”⁵⁸. Що дало представи вченому вважати, ніби літописний стовп був чотиригранний у плані? Очевидно, його ж припущення про подібність холмського стовпа до білявинської вежі, яка справді була чотиригранною.

Таку ідентифікацію прийняв і Михайло Грушевський. Описуючи укріплення Данилового Холма, він твердив: „Крім того, збудовано сторожові вежі – замки; одна, по словах літописці, поставлена була „поприще” від міста, і прикрашена вгорі великом, різьбленим з каменю двоголовим орлом, 12 локтів завбільшки. Се, очевидно, та вежа, що від неї й досі заціліли останки півмілі від Холма, на р. Угорці (коло с. Білявина), на островці, навколо облитім водою. Вона, очевидно, мала боронити переход через річку”⁵⁹. Вчений із незрозумілих причин потрактував літописний текст таким чином, що на кам'яний вежі стояла шестиметрова скульптура орла**. Проте, як випливає з опису, такою бу-

*Руїни вежі
в с. Білявині
 поблизу
Холма.
(тепер
зруйнована).
Світлина
XIX ст.*

ла висота всієї пам'ятки. Ніщо не вказує на те, що орла було розміщено зверху на вежі (стовпі). Джерело подає: „стоить же столпъ поприще. ω(т) горо(д) камень. а на нѣмъ орель камень. изваянъ” – тож „изваянъ”, а не „стоить”, тобто зображення орла було вирізьблене на камені. Висота цього каменя становила 10 ліктів (5 метрів). Постамент і „голови” додавали ще 2 лікті (1 м), разом творячи „столпъ”. Текст літопису не містить ніяких укаївок, що все це стояло зверху на вежі, така інтерпретація суперечить змісту літописного викладу.

У подібному ключі, ототожнивши літописний „столпъ” і білявинську вежу, висловився І. Крип'якевич: „Розбудовуючи Холм, Данило поставив посередині міста високу вежу, яка мала кам'яну підбудову, але в цілому була споруджена з дерева: це був перехідний тип споруди, в якому з'єднувалися камінь і дерево. Ale недалеко під Холмом (у Білявині) Данило побудував «стовп» із самого каміння. З того ж часу походили, правдоподібно, кам'яні башти у с. Стовп'є”. Далі цікавий коментар останнього речення в покликанні: „Поселення Стовп'є загадується вперше 1256 р. (?) – отже, з ранішого часу був там «стовп», але муровані башти треба приписати Данилові”⁶⁰.

Не можна не згадати про висловлену в історіографії думку, яка ототожнює літописний „столпъ” з орлом і вежу в Стовпі. Її запропонував Володимир Січинський: „Столпенська вежа стоїть на шляху з Люблина до Холму, правдоподібно на тому місці, де колись було місто Столп'є, згадане в Іпатськім літописі під роком 1207 і 1213. Думають, що вежа була побудована батьком Данила – Романом Мстиславичем, отже в кінці XII ст. або в перших роках XIII ст. Першу історичну звістку про існування вежі коло Холму знаходимо в Іпатському літописі під 1259: «Стоить же столпъ поприща от города камен, а на нім орел камен изваян. Висота же камен десяти локот, с головами же й с подножъками 12 локот». Що вежа була побудована ще до Данила, вказує літопис тим, що вежа «стоить», але не «созда» її Данило, як це зустрічаємо в

літописах в інших місцях”⁶¹. Видеться, дослідника на таку думку наштовхнуло припущення, що стовпенську вежу будували до Данила Романовича, й наявне в джерелі означення „стоить же столпъ”. Щоправда, його не збентежив відзначений у нього ж самого факт, що літописний стовп мав усього 12 ліктів (близько 6 м) висоти, тимчасом як збережена пам'ятка – 15 м.

Наявне в літературі „доведення” подібності літописного „столпа” до білявинської вежі (Д. Лловайський), нічим не обґрунтоване ототожнення їх (М. Грушевський, І. Крип'якевич, М. Котляр), атрибуція літописної пам'ятки як стовпенської вежі (В. Січинський) цілковито безпідставні. Очевидно, такого висновку дійшов урешті Й. М. Котляр, оскільки в пізнішому виданні вже не ототожнює холмського „столпа” з білявинською вежею⁶².

Сумніви викликає й перша теза, що „столпъ” слід тлумачити як вежу, частину укріплених замку. В. Александрович розглядає її появу як наслідок занадто вільного поводження з джерелом. На його думку, лаконічність літописного тексту не дає підстав для того, щоб бачити в „столпѣ” щось більше, ніж простий стовп з кам'яним різьбленим двоголового візантійського орла⁶³. Відтак треба відмовитись од прочитання в цьому разі слова „столпъ” у значенні „башта”⁶⁴.

Результатом діяльності Данила Романовича стало також спорудження укріплень Стовпа й Білявина, розміщених поблизу Холма.

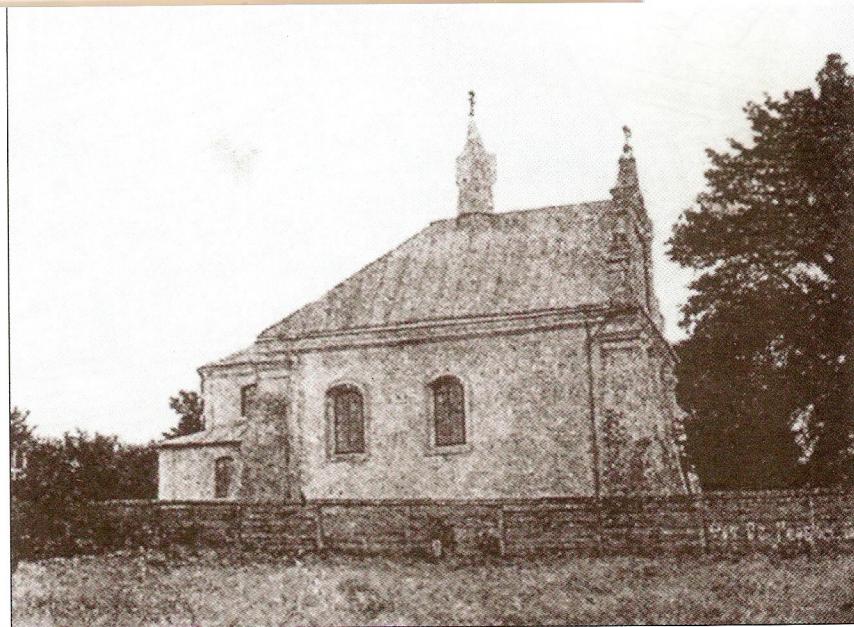
Вежу в Стовпі, зважаючи на згадку в літописі самого міста ще під 1210 роком, датують по-різному. Польська дослідниця Іrena Кутіловська припускала, що вежа могла бути збудована в X–XII століттях. Іван і Роман Могитичі пов'язали спорудження її із фундаційною діяльністю Романа Мстиславича наприкінці XII століття. Іншу версію висунув львівський дослідник Володимир Пшик. Як він гадає, фундатором пам'ятки був візантійський імператор Олексій III Ангел, що шукав притулку в Романа Мстиславича після захоплення Константино-

поля хрестоносцями. Тож вежу збудовано на початку XIII століття. М. Котляр датує пам'ятку XIII століттям. А Л. Махновець припускає, що стовпенську вежу спорудили наприкінці XIII століття. За П. Раппопортом, її збудовано не раніше від середини XIII й не пізніше від початку XIV століття, найімовірніше – за правління Данила Романовича⁶⁵.

У зв'язку з датуванням вежі в Стовпі потрібно звернути увагу на нещодавно запропоновані аргументи львівського історика архітектури Юрія Диби. Він установив, що каплиця-ротонда на горішньому п'ятому ярусі вежі в Стовпі має своїм безпосереднім архітектурним і конструктивно-технологічним взірцем церкву-ротонду Михайлівського монастиря у Володимири⁶⁶. Обидві пам'ятки належать до мистецької традиції, пов'язаної з діяльністю Данила Романовича. Спорудження вежі в Стовпі найімовірніше припадає на 40-і роки, коли столичний Холм швидко розбудовувався й до нього було перенесено єпископську катедру.

Річ у тім, що вежа в Стовпі, як можна судити, була частиною ширшого комплексу споруд. Поруч із нею у тому ж поселенні функціонувала відома з XV століття церква Спаса (у документах вона часто виступає як Спаський монастир⁶⁷). Місцева традиція XVII століття, яку зберіг холмський уніатський єпископ Яків Суша (1652 – 1687), стверджує про одночасне спорудження і Спаської церкви, і вежі (власне чотирьох веж), щоправда, пов'язуючи ці події з часами легендарних братів-засновників Києва – Кия, Щека й Хорива⁶⁸. Віднайдення на горішньому ярусі вежі елементів, що свідчать про існування там каплиці, дають підставу розглядати Спаську церкву (монастир) і збережену вежу як єдиний комплекс. Слід відзначити унікальність зведення церкви на вежі – таке поєднання на теренах Галицько-Волинського князівства більше не фіксується.

Поселення в Білявині сягає своїми початками ще II століття н.е. й належить людності пшеворської культури***. Дослідники виділяють шість археологічних

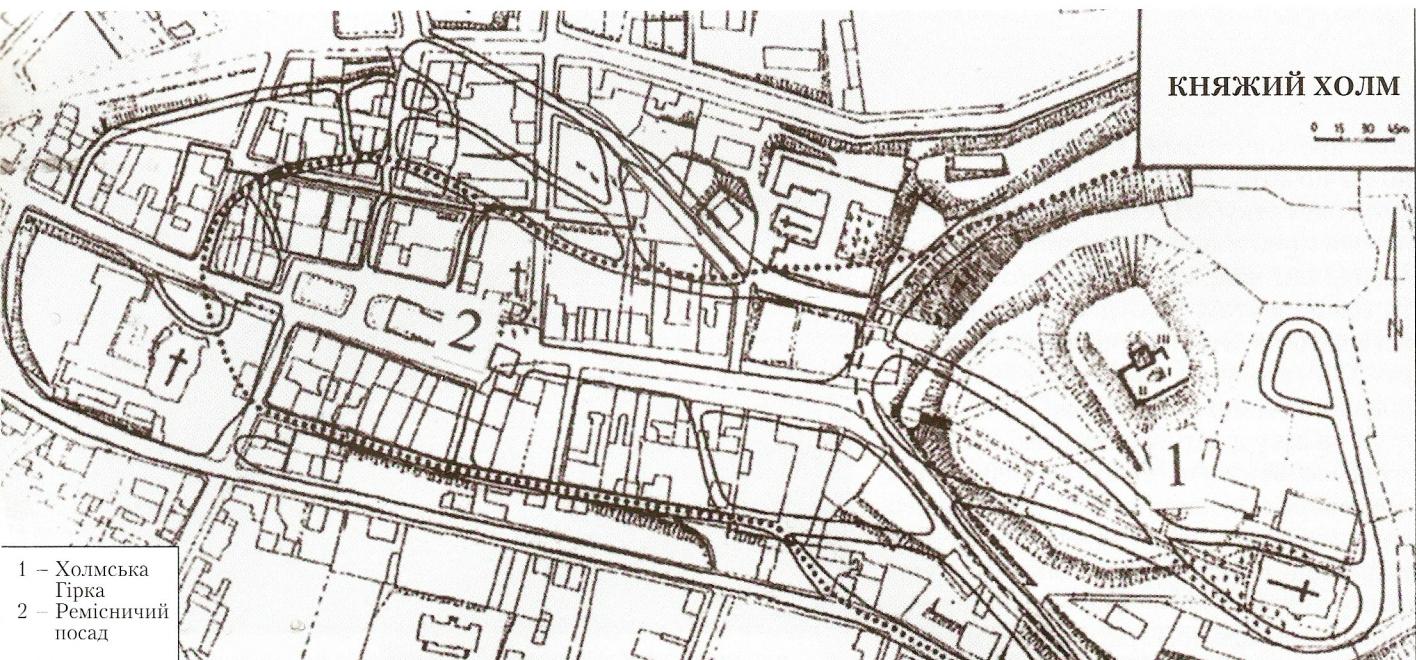
Церква
в с. Спас.
Світлина
XIX ст.

фаз його розвитку (II–IV ст.; V–VI ст.; VII – початок IX ст.; IX–X ст.; XI–XII ст.; XII–XIV ст)⁶⁹. У п'ятій фазі відбувався поступовий розвиток поселення, на що вказують багато уламків керамічних виробів та інших слідів ремісничого виробництва. На шосту фазу припадає найбільший його розвиток і будівництво вежі. На думку Ursuli Ruskovskoi, це відбулося близько 1308 року за Юрія I Львовича. Основні її аргументи такі: 1) у шарах, пов'язаних з побудовою та використанням вежі, переважає кераміка XIII і XIV століть; 2) Галицько-Волинський літопис нічого не згадує про будівництво вежі, тому її, найімовірніше, було зведено після 1292 року, на якому закінчується його текст; 3) Юрій I Львович є найпершим кандидатом на її фундатора, бо ж він до кладав чимало зусиль для розвитку краю, а крім того, резидував у Холмі, де й похований⁷⁰.

Проте історико-архітектурні відомості про саму пам'ятку дають змогу обґрунтувати інше датування її. Оскільки рештки білявинської вежі зруйновано наприкінці Другої світової війни, звернімо увагу на її опис, який подав П. Раппопорт на основі матеріалів архітектурних обстежень початку XX століття: „Башня сложена из местного известняка на растворе. Камни кладки имеют неправильную форму, но постелисты благодаря слоистому строению. Камень очень плотный, почти не выветрившийся от времени. Раствор, также

КНЯЖИЙ ХОЛМ

0 15 30 45м

План міста Холма княжих часів

очень прочний, состоит из плохо перемешанной извести с большой примесью каменного щебня и угольками. Углы башни обложены зеленым тесанным камнем (глаконитовый известняк, или так называемая зеленая опока). Для украшения окон также применены зеленый камень и отдельные белые меловые камни [...] В северной стене сохранились три полуразрушенных окна, расположенных одно под другим. Нижнее окно представляло собой вертикальную щель шириной около 25 см, с расширяющейся внутрь башни амбразурой. Окно расположено на высоте 3,6 м от фундамента башни. Снаружи и изнутри башни окно декорировано зелеными теса-

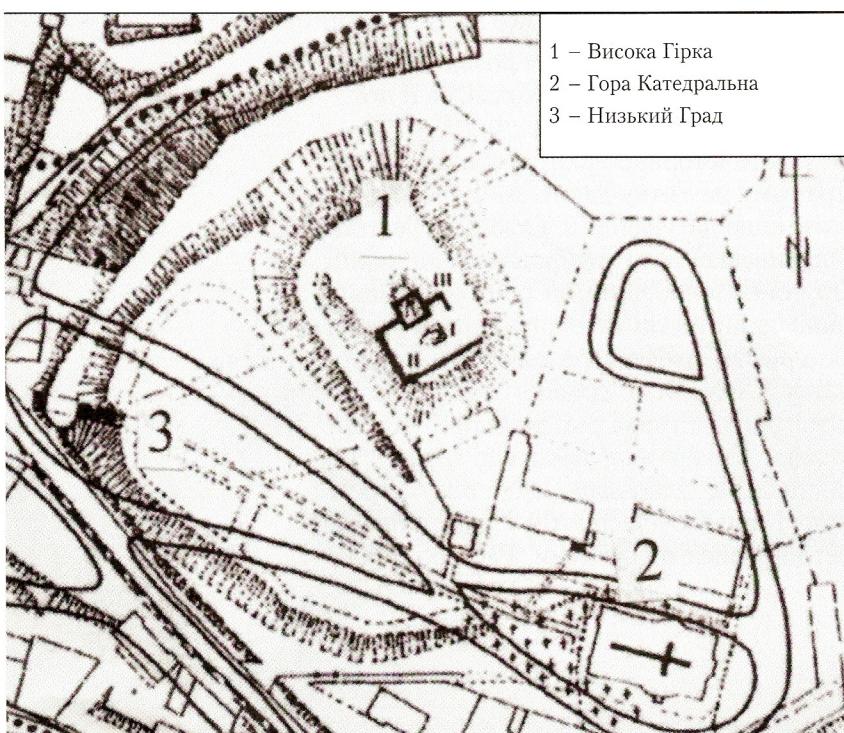
ными камнями. Окно II яруса имеет более сложную профилировку; в середине этого окна находится вытесанный из зеленого и белого камня ребристый профиль. В связи с разрушением верхней части окна трудно определить, имело ли завершение окна полуциркульную или стрельчатую форму. Окно имеет расширяющиеся наружу и внутрь башни амбразуры. В самом узком месте ширина окна около 35 см. Амбразуры окна отделаны зеленым камнем. Верхнее окно представляет собой широкий проем (ширина около 1,66 м) с полуциркульным завершением, отделанный белыми и зелеными тесанными камнями”⁷¹.

Описуючи будівлю споруджену в Холмі за Данила Романовича церкви Св. Івана Золотоустого, літописець, між іншим, зазначає такі елементи декорації: „двери же еи. двоя оукрашены. каменьемъ Галичкы(м) бѣлымъ. и зеленымъ. Холмъскымъ тесанымъ”⁷². Впадає у вічі цілковита типологічна подібність їх, а це уможливлює пов’язання білявинської вежі й храму Івана Золотоустого з одним мистецьким седовищем. Оскільки з тексту літопису випливає, що церкву збудовано вже після монгольської навали, можна припустити, що й білявинську вежу споруджено в цей самий час – у 40 – 50-х роках XIII століття.

На закінчення треба зазначити: архітектурний комплекс княжого Холма, що сформувався в XIII столітті, був плодом

План холмського дитинця княжих часів

1 – Висока Гірка
2 – Гора Катедральна
3 – Низький Град

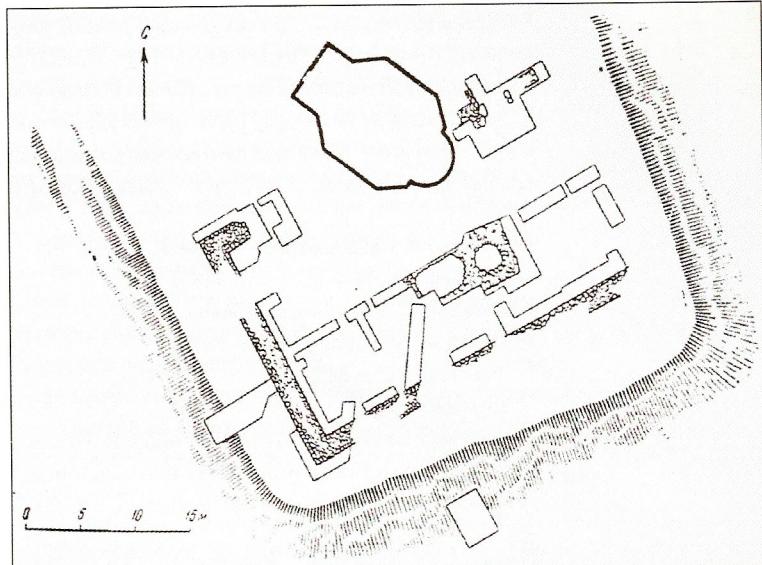
цілеспрямованих зусиль князя Данила Романовича з розбудови своєї столиці. Залишений нам галицько-волинським книжником стислий опис не дає змоги скласти повної його картини. Тому в пригоді дослідникам стають також пам'ятки – як збережені досі в самому місті та його околицях, так і зафіковані на гравюрах і світлинах минулих часів. Вагоме слово має бути сказано на основі використання результатів археологічних досліджень, що останнім часом набувають дедалі більшого розмаху.

ПРИМІТКИ

¹ За історіографічний кур'оз можна вважати висловлену наприкінці XIX століття пропозицію розглядати Холм як столицю великого краю в III–V століттях. Її запропонував відомий російський історик А. Лонгінов у праці „Червенські міста“. Відкликаючись до дослідження скандинавських саг А. Вельтмана, він писав, що „во всей северной истории ничего нет славнее Холмограда, называемого царской столицей, куда собирается величественное множество приезжих“, і далі: „Вельтман приводит и родословную князей Холмских с III по V столетие, из коей видно, что после Яровита царствовал в Холмограде сын его Владимир, владевший, кроме того, и Польскою землею“. При цьому А. Лонгінов приписує А. Вельтману таку локалізацію Холмограда: „Вельтман разумеет [...] под Холмоградом – г. Холм, Люблинской губернии“ (Лонгіновъ А. Червенские города: Исторический очерк, в связи с этнографией и топографией Червонной Руси. – Варшава, 1885. – С.54–56). Тим часом звернення до праці А. Вельтмана показало, що вченій локалізував Холмоград дослідженнях скандинавських саг зовсім по-іншому: „Holmgard, Culmigeria, Ulmerugia, Colmisland – Холмская русь; главн. город Холм (Ulm) на Висле“ (Вельтман А. Аттила и Русь IV и V века: Свод исторических и народных преданий. – Москва, 1858. – С.75).

² Котляр Н. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. – К., 1985 – С.154; Він же. Галицько-Волинський літопис XIII ст. – К., 1993. – С.34; Він же. Галицько-Волинська Русь. – К., 1998. – С.240; Він же. Данило Галицький. – К., 2001. – С.104; Він же. Коментар до літопису // Галицько-Волинський літопис: Дослідження. Текст. Коментар. / За ред. чл.-кор. НАН України М. Ф. Котляра. – К., 2002. – С. 222.

³ Smorag-Różycka M. Ruś Halicko-Włodzimierska i Litwa w XIII wieku: Związki polityczne i artystyczne // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1996. – T.2. – S.9–28; Idem.

Sztuka cerkiewna Rusi Halicko-Wołyńskiej: Artystyczna symfonia tradycji bizantyjsko-ruskiej i romańskiej // Sztuka kresów wschodnich. – Kraków, 1999. – T. 4. – S.7–32.

⁴ Пуцько В. Літописне оповідання про місто Холм // Український історичний журнал. – 1997. – № 1. – С.115–121.

⁵ Aleksandrowycz W. Sztuka XIII-wiecznego Chełma: Zasadnicze problemy badawcze // Do piękna nadprzyrodzonego. – Chełm, 2003. – T. I. – S.52–59.

^{*} Наведені топоніми – пізнішого походження, вони відображають сучасну традицію розпланування старого міста в Холмі.

⁶ Буко А., Дзенськовський Т., Голуб С. Холм доби Данила Романовича у світлі результатів найновіших розкопок (резюме) // Галичина та Волинь у добу середньовіччя: До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – С.187–189; Golub S., Gurba J. Archeologia o początkach Chełma // Chełm i chełmskie w dziejach. – Chełm, 1996. – S.13–25; Golub S. Nadzory archeologiczne na Górze Katedralnej w Chełmie, stan. 1 // Informator o badaniach archeologicznych w województwie Chełmskim w 1992–1993 roku. – Chełm, 1996. – Nr. 7. – S.65–68; Idem. Pozostałości osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza w centrum miasta Chełma // Najważniejsze odkrycia archeologiczno-architektoniczne Chełma i okolic. – Chełm, 1997. – S.83–98; Ruszkowska U. Północnośredniowieczna wieża murowana w Chełmie-Bieławinie // Chełm i chełmskie w dziejach. – S.45–64.

⁷ Докладніше про заснування й розбудову Холма в цей період див.: Баран О. Датування заснування міста Холма в Галицько-Волинському літописі // Україна в Центрально-Східній Європі: Студії з історії XI – XVIII століть. – К., 2005. – Вип. 5. – С. 428–448.

**Княжий
палац
на Високій
Гірці в Холмі.
План розкопів
1910–1912 pp.**

- ⁸ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Москва, 1998. – Т. 2. – Стп. 777.
- ⁹ Панишко С. Угровське князівство Данила Романовича // Король Данило Романович і його місце в українській історії: Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.). – Львів, 2003. – С. 58–65.
- ¹⁰ Толочко П. Київська Русь. – К., 1996. – С.150–152.
- ¹¹ Ипатьевская летопись. – Стп. 788.
- ¹² Панишко С. Угровське князівство... – С.61.
- ¹³ Ипатьевская летопись. – Стп. 789.
- ¹⁴ Там само. – Стп. 843.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Зокрема з такою думкою погоджується й П. Толочко. Див.: Толочко П. Статья 6731 года Галицко-Волинской летописи и время ее написания // Ruthenica. – К., 2005. – Т. IV. – С. 50.
- ¹⁷ Ипатьевская летопись. – Стп. 740.
- ¹⁸ Там само. – Стп. 842, 843.
- ¹⁹ Там само. – Стп. 843.
- ²⁰ 1253 рік за М. Грушевським. Див.: Грушевський М. Хронологія подій Галицько-Волинської літописі // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – Записки НТШ). – Львів, 1901. – Т. 41. – С. 36.
- ²¹ Ипатьевская летопись... – Стп. 826.
- ²² Там само. – Стп. 844.
- ²³ Раппопорт П. Холм // Советская археология. – Москва, 1954. – Т. XX. – С. 321.
- ²⁴ Ипатьевская летопись. – Стп. 844.
- ²⁵ Там само. – Стп. 845.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Так цей фрагмент тексту трактують і інші дослідники. Див.: Воронин Н., Каргер Н. Архітектура // Істория культури Древней Руси: Домонгольский период. – Москва; Ленинград, 1951. – Т. 2. – С.282; Исаевич Я. Культура Галицко-Волинского княжества // Вопросы истории. – 1973. – № 1. – С.103; Пущко В. Літописне оповідання... – С.115.
- ²⁸ М. Грушевський датує подію 1253 роком. Див.: Грушевський М. Хронологія подій... – С.36.
- ²⁹ Ипатьевская летопись. – Стп. 826.
- ³⁰ Susza J. Phoenix tertioso redivivus, albo obraz starożytny chelmski Panny y Matki Przenajświętszej, sławą cudownych swoich dzieł po trzecie ożyły. – Zamość, 1684. – S.48.
- ³¹ Ibid. – S.48, 49.
- ³² Krasny P. O najdawniejszych badaniach archeologicznych w Polsce: Wykopaliska w Chełmie w 1640 roku // Historyka. – Kraków, 1997. – Т. 27. – S.113, 114.
- ³³ Кvasюк А., Романюк О. Перший етап реставрації та досліджені чудотворної Холмської ікони Божої Матері // Сакральне мистецтво Волині. – Луцьк, 2002. – Вип. 9. – С.43–48; Цитович В., Братушко Ю., Тимченко Т. Технологічні дослідження ікони „Богоматір Холмська” // Там само. – С.48–52.
- ³⁴ Александрович В. Відтворення символу // Критика. – 2001. – Ч. 1–2. – С.25–27; Він же. „Залишилась єдиною втіхою Холма...”: Віднайдена ікона Богородиці Холмської // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Warszawa, 2001. – Т.11–12. – S.125,126; Він же. Холмська ікона Богородиці. – Львів, 2001. – С. 3–8.
- ³⁵ Кvasюк А., Романюк О. Холмська чудотворна ікона Божої Матері: Повернення з небуття // Пам'ятки сакрального мистецтва Волині на межі тисячоліть. – Луцьк, 2000. – Вип.7. – С.17.
- ³⁶ Войтович Л. Данило Галицький: Загадки і проблеми // Галицька брама. – 2001. – № 9–10. – С.15.
- ³⁷ Ипатьевская летопись... – Стп. 844.
- ³⁸ Втім перший документальний запис, що засвідчує по-бутування ікони Богородиці на холмському ґрунті, належить лише до 1622 року. У книгах холмського гродського суду під цим роком збереглася справа про пограбування холмського катедрального собору Пресвятої Богородиці: крім усього іншого, злодії пограбували й ікону Богородиці, знявши з неї угорський червінець („ungaricalem unum“). Див.: Акти, издаваемые Виленскою комиссию для разбора древних актов (надалі – АВАК). – Вильна, 1896. – Т.23. – С.39.
- ³⁹ Ипатьевская летопись. – Стп. 844.
- ⁴⁰ Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – К., 1989. – С.418.
- ⁴¹ Котляр М. Галицько-Волинська Русь. – С.240.
- ⁴² Срезневский И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – Санкт-Петербург, 1893. – Т. 1. – Стп. 89, 90.
- ⁴³ Словарь русского языка XI–XVII вв. – Москва, 1975. – Вып.1. – С.186–188.
- ⁴⁴ Там само. – Вып.2. – С.174.
- ⁴⁵ Кінан Е. „Словник російської мови XI–XVII століть“ // Кінан Е. Російські історичні міфи. – К., 2001. – С.251–253.
- ⁴⁶ Словарик староукраїнської мови XIV–XVст. – К., 1977. – Т. 1. – С. 89.
- ⁴⁷ Характерний поданий упорядниками приклад: „оби-тоуемъ... присѣгы... господарѣ нашого мл(с)тивого при тоу(м)то голдѣ вызнанныи его листомъ потверженны оуставични бѣзъ престаніє вѣчніи бачити стеречи и вирнныи накажды ча(с) ховати“ (Словарик староукраїнської мови XIV–XV ст. – С.89).
- ⁴⁸ Словарик староукраїнської мови XIV–XV ст. – С.172.
- ⁴⁹ Пріцак О. Іпатський літопис та його роля в реставрації української історичної пам'яті // Чому катедри українознавства в Гарварді: Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967–1973). – Кембридж; Нью Йорк, 1973. – С. 50; Клосс Б. Предисловие к изданию 1998 г. // Ипатьевская летопись... – С.Г.

- 50 Клосс Б. Предисловие... – С.ј.
- 51 Пуцько В. Літописне оповідання... – С.118.
- 52 Ипатьевская летопись. – Стп. 845.
- 53 Літопис Руський. – С.419.
- 54 Котляр М. Галицько-Волинська Русь. – С.240.
- 55 Котляр Н. Формирование территории... – С.155.
- 56 Галицько-Волинський літопис / Переклад і післямова Леоніда Махновця // Жовтень. – 1982. – № 7. – С.60.
- 57 Ruszkowska U. Późnośredniowieczna wieża... – S.245.
- 58 Иловайский Д. Даниил Романович Галицкий и начало Холма // Памятники русской старины в западных губерниях. – Санкт-Петербург, 1885. – Вып. 7. – С.4.
- 59 Грушевський М. Історія України-Русі: В 11 т., 12 кн. – К., 1992. – Т.2. – С. 382.
- ** 1 лікоть приблизно дорівнював 50 см., відповідно 12 ліктів – 6 м.
- 60 Кріп'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – Львів, 1999. – С.176. І. Кріп'якевич, говорячи про муровані башти, а не башту в Стовпі, очевидно, враховує місцеву традицію. ЇЇ передав В. Січинський: „Столпенська вежа займає місце одного з кутів чотирикутного валу. На двох інших кутах цвого валу були дві інші муровані вежі, але в 30-их роках XIX ст., коли російська влада будувала шосейну дорогу, варварським способом зовсім розібрала одну з веж для потреб дороги [...] а в другій вежі знищили верхні частини мурів” (Січинський В. Місто Холм. – Краків, 1941. – С.18). Про це ж він писав у ранішій своїй праці (Січинський В. Архітектура старокняжої доби (Х–ХІІІ ст.) – Прага, 1926. – С.29). Втім, наскільки можна здогадуватись, сам В. Січинський запозичив цю інформацію зі статті про холмські вежі, вміщеної в польській енциклопедії середини XIX століття. На це вказує текстологічна подібність тексту вченого і енциклопедичної статті, у якій, зокрема, стверджується: „Druga wieża stoi we wsi Stołpi, w jednym narożniku czworokątnego z ziemi usypanego oszańcowania [...] W drugim narożniku tego oszańcowania, są znaczne jeszcze ślady innej podobnej wieży, trzecia miała być na samym kierunku drogi i przy jej przeprowadzaniu zburzoną została całkowicie” (Encyklopedia powszechna. – Warszawa, 1861. – Т.5. – S.212). Не можна також не згадати про збережену в Я. Суші традицію XVII століття, згідно з якою в Стовпі у княжі часи було чотири стовпи (Susza J. Phoenix tertiatio redivivus... – S.44–46). Можливо, що саме відомості Я. Суші враховує І. Кріп'якевич, пишучи про башти, а не башту в Стовпі. Див.: Кріп'якевич І. Перший історик Холмщини (епископ Яків Суша) // Наша Батьківщина. – 1939. – № 2. – С. 34–37.
- 61 Січинський В. Місто Холм. – С.17, 18.
- 62 Котляр М. Галицько-Волинська Русь. – С.240.
- 63 Aleksandrowycz W. Sztuka XIII-wiecznego Chelma... – S.54.
- 64 Показово, що у своєму словнику І. Срезневський цей літописний уривок поряд з іншими наводить для характеристики слова „столпъ” у значенні „колона”, „стовпъ”. Отже, він також тлумачив Холмський монумент не як башту, а як колону, що підтримувала скульптуру орла (Срезневский И. Материалы... – Санкт-Петербург, 1912. – Т.3. – Стп. 579). Подібно трактує пам'ятку як стовп, а не вежу, компілятор руського літопису Ф. Софонович (XVII ст.): „от города, поприще постановиль (Данило Романович. – О.Б.), столпъ каменный и на немъ орель каменный выбитыи. Высота того каменного орла десять локти з головою и с подножкомъ двенадцать локти” (Софронович Ф. Крайника о Руси // Він же. Хроніка з літописців стародавніх. – К., 1992. – С. 155), послідовно розрізняючи зміст термінів „столпъ” і „вежа” (у значенні башта), на відміну од літописця, який часто використовує перший термін на позначення оборонної споруди – вежі.
- 65 Kutyłowska I. Nowe dane o budowlach wieżowych tzw. „Wołyńskiego typu” // Najważniejsze odkrycia... – S.70; Mogitich I., Mogitich R. Architektura Галицької землі княжого періоду // Народознавчі зошити. – 2000. – №2(32). – С.210; Пшик В. Про перебування візантійського імператора Олексія III Ангела на Галицько-Волинських землях // Республіканець. – 1994. – № 3–4. – С. 49–56; Котляр М. Галицько-Волинська Русь. – С.305; Літопис Руський. – С.371; Раппопорт П. Волинские башни // Материалы и исследования по археологии СССР. – Москва, 1952. – №31. – С. 218, 219.
- 66 Диба Ю. Каплиця на вежі у Столпі та її волинські аналоги // Do piękna nadprzyrodzonego. – С.41.
- 67 Площанский В. Прошлое Холмской Руси по архивным документам XV–XVIII в. и др. источникам. – Вильна, 1899. – Т. I. – С. 57–59.
- 68 „Twierdzą iż po rozdzieleniu Państw Ruskich od pierwszych trzech księztw wszyskiej Rusi rzeczywonych Kiy, Szczek Choriw te Kraje nasze dostały się Szczekowi który kochając się we zwierzu y łowach te słupy w lasach y pustyniach przed tym będących między takowemi wystawił zrodłami aby się ze zwierza do nich przychodzącego delektował. Y iakoby tenże kapliczke sobie Pogańską niedaleko Stołpia wsi przy kilku pod góram krynicach zmurował. Ktora potym według głosu ludzkiego następujący Chrześcianie obrocili w Cerkiew y teraz nazwaną Sancti Salvatoris, albo z Słowieńskiego Świętego Spasa” (Susza J. Phoenix tertiatio redivivus... – S.46).
- *** Пшеворська культура існувала з II століття до н.е. по IV–V століття н.е. й охоплювала територію в сточищі Біслі й Одери в Польщі та верхів'їв Дністра в Україні. Більшість дослідників уважають цю культуру за слов'янську й ототожнюють її носіїв з венедами.
- 69 Ruszkowska U. Późnośredniowieczna wieża... – S.245.
- 70 Ibid. – S. 259–261.
- 71 Раппопорт П. Волинские башни. – С.214.
- 72 Ипатьевская летопись. – Стп. 844.

Пам'ятки України

: історія та культура

РІЧНИК XXXVIII • ЧИСЛО 1-2 (150–151)

1-2-2006

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

- ВИДАННЯ ЗАПОЧАТКОВАНО 1969 РОКУ •
Виходить що три місяці

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

Міністерство культури
і туризму України

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР
Олександр РИБАЛКО

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Віктор АКУЛЕНКО

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

Юрій АСЄЄВ

Микола БЕВЗ

Сергій БЛОКІНЬ

Ігор ГИРИЧ

Антоніна ЖИХОРСЬКА
(відповідальний секретар)

Віктор КЛОЧКО

Сергій КОТ

Олег МИКІТЕНКО

Зоя МОЙСЕЄНКО

Леонід ПРИБЕГА

Валентина РУБАН

Павло РУДАВСЬКИЙ
(генеральний директор
ДП „Редакція журналу
«Пам'ятки України»”)

Михайло СЕЛІВАЧОВ

Дмитро СТЕПОВИК

Володимир ТИМОФІЄНКО

Петро ТРОНЬКО

Олександр ФЕДОРУК

Валентин ШТОЛЬКО

ОГЛАВ

АКЦІЇ

Святослав ДІДУХ. І ДАЛІ ЗАГРОЖЕНА ПАМ'ЯТКА с. 2 обкл., 155

МУЗЕЇ, МУЗЕЙНИКИ І КОЛЕКЦІОНЕРИ

Олександр КУЧЕРУК. МУЗЕЇ-ВІЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ХХ СТОЛІТТЯ:

НЕПРОСТИЙ ШЛЯХ СТАНОВЛЕННЯ 2

Степан ПАХОЛКО, Ольга МАРТИН. МЕМОРІАЛЬНІ МУЗЕЇ
СТЕПАНА БАНДЕРИ ТА ЙОГО РОДИНИ НА ГАЛИЧИНІ. 14

АРХІТЕКТУРНА СЛАДЩИНА

Юрій ДИБА. АРХІТЕКТУРА РОТОНД ГАЛИЦЬКОЇ

І ВОЛИНСЬКОЇ ЗЕМЕЛЬ XI–XIV СТОЛІТЬ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ
ЗОВНІШНІХ ВПЛИВІВ 16

Олександр БАРАН. СПАДЩИНА КНЯЖОГО ХОЛМА:
ПАМ'ЯТКИ І ЛІТОПISНА ТРАДИЦІЯ 33

ФОРТЕЦІ І ЗАМКИ УКРАЇНИ

Микола БЕВЗ. ПРИЧИНКИ ДО РАННЬОСЕРЕДньОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ
БЕРЕЖАНСЬКОГО ЗАМКУ 46

МИСТЕРІЙКІ ІЛІЧНОСТІ

Христина МАКОВЕЦЬКА. ЗБІРКА ДАВНЬОЇ САКРАЛЬНОЇ СКУЛЬПТУРИ
НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ У ЛЬВОВІ ім. АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО 52

РОБІТНЯ РЕСЛАВРАТОРІВ

Світлана ІВАНИСЬКО. РЕСТАВРАЦІЯ ФРЕСКОВОГО МАЛЯРСТВА
СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ (1920–30-ті рр.) 64

РЕСЛІЛУЦІЯ

Роман ДЗЮБАН. ЧИ ПОВЕРНУТЬСЯ В УКРАЇНУ
РИСУНКИ ДЮРЕРА 78

УКРАЇНСТВО

Аркадій ЖИВОТКО. ОСТРОГОЖЧИНА – ОСЕРЕДОК ПОДОНЯ 98

Аркадій ЖИВОТКО. ПОДОНЬ 108

Володимир ЛЕНЧЕНКО. ПОЛКОВЕ МІСТО
СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ ОСТРОГОЗЬК 116

СИЛЬВЕРЖИ

Олександр КУЧЕРУК. „ВІД СЬОГОДНІ МЕЧ БОЙОВИЙ
КВІТКОЮ ПРИКРАШУ” (До творчого життєпису Миколи Битинського) 126

ШУКАЮЧИ ІСТИНУ

о. Гавриїл КОСТЕЛЬНИК. ЧОМУ Я СТАВ УКРАЇНЦЕМ? 148

І принагідно...

Юрій БРЯЗГУНОВ. УКРАЇНЦІ ПОДОНЯ В СУЧASNOMУ KОНТЕКСТІ. 112

ДОДАТОК

РУКОЛІСИ I ДРУЖИ

Степан ЕРАСТОВ. СПОГАДИ II